

МАКТАБГАЧА YOSHDAGI BOLALARGA INKLYUZIV TA'LIM BERISHDA OILANING O'RNI

*CHDPU "Maktabgacha ta'lim" fakulteti
dotsenti, p,f,f,d(PhD) Teshabayeva Zamira Sobirovna
CHDPU "Maktabgacha ta'lim" yo'nalishi
talabasi Normurodova Sabina Laziz qizi
Chirchiq davlat pedagogika universiteti, 1-bosqich talabasi*

Annotatsiya: Ushbu maqolada bugungi kunda dolzarb bo'lgan ta'lim turi-inklyuziv ta'lim to'g'risida hamda yosh bolalarga inklyuziv ta'lim berishda oilaning o'rni masalasi yoritib berilgan. O'zbekistonda inklyuziv ta'lim olish uchun yaratilgan shart-sharoitlar va ulardan ota-onalarning foydalanishlari muhim ahamiyatga ega. Maqolada ota-onalar uchun zarur tavsiyalar va ko'rsatmalar bayon etilgan.

Kalit so'zlar: inklyuziv ta'lim, imkoniyati cheklangan, nogiron bolalar, oila, ota-ona, ijtimoiylashuv, yosh psixologiyasi, ilmiy statistic ma'lumotlar, miya, falaj, ko'rlik, karlik, aqliy zaiflik.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 29-apreldagi «O'zbekiston Respublikasi Xalq ta'limi tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish kontsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida»gi PF-5712-son Farmoniga muvofiq O'zbekistonda inklyuziv ta'limni rivojlantirish, alohida ta'lim ehtiyojlari bo'lgan bolalarga ta'lim-tarbiya berish tizimini takomillashtirish hamda ularga ko'rsatiladigan ta'lim xizmatlari sifatini yaxshilash maqsadida bir qancha ishlar amalga oshirib kelinmoqda. [1]

2020- yil oktyabrda qabul qilingan Prezidentimizning alohida ta'lim ehtiyojlari bo'lgan bolalarga ta'lim-tarbiya berish tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risidagi qarori bunga misol bo'la oladi. Bugun uning aynan bitta yo'nalishi-inklyuziv ta'limga batafsilroq to'xtalib o'tmoqchiman. Inklyuziv ta'lim nima degani va o'quvchilarga inklyuziv ta'lim olishda oilaning o'rni nimadan iboratligi haqida ushbu maqolada o'z fikrlarimni yozdim.

Inklyuziv ta'lim - bu umumiy ta'limni o'zgartirish jarayoni bo'lib, barcha bolalar undan foydalanishi, uni bolalarning turli ehtiyojlariga moslashtirish mumkinligini ko'zda tutadi. Bu esa alohida ehtiyojmand bolalarga bilim olish imkonini beradi. Inklyuziv ta'lim bolalar uchun mo'ljallangan va barcha bolalar ta'lim olishda turli ehtiyojlarga ega shaxslar ekanini e'tirof etadigan metodologiyani rivojlantirishga yordam beradi.[2]

O'zbekistonda inklyuziv ta'lim 1996-yildan buyon qo'llab kelinmoqda. Mamlakatimizda jismoniy va aqliy kamchiliklari unchalik og'ir bo'lmagan bolalarni qabul qilayotgan maktablar, imkoniyati cheklangan bolalar ota-onalariga ta'lim

muassasasini farzandining imkoniyati va qobiliyatiga qarab tanlash huquqini beradigan tegishli qonun hujjatlari mavjud. Bugungi kunda bunday bolalar oddiy maktablarda ham bilim olayotgani haqida ko‘plab misollar keltirish mumkin. Yevropa Ittifoqi tomonidan moliyalanadigan “O‘zbekistonda alohida ehtiyojli bolalar uchun inklyuziv ta’lim” loyihasi mamlakatimizda inklyuziv ta’limni rivojlantirishga qo‘shimcha turtki berdi. Loyihaning asosiy maqsadi 2-10 yoshgacha bo‘lgan alohida ehtiyojli bolalar uchun ta’lim sifatini oshirish va ularning umumta’lim maktablari hamda maktabgacha ta’lim muassasalariga moslashishiga ko‘maklashishdan iborat.

Prezidentimiz BMT ning “Inson huquqlari” bo‘yicha kengashi 46-sessiyasidagi nutqida strategik yo‘nalishlar, jumladan, “Nogironlar huquqlari” to‘g‘risidagi Konventsiyani ratifikatsiya qilish masalasiga alohida e‘tibor qaratildi.[3]

Inklyuziv ta’lim - bu jinsi, millati, dini va rivojlanish xususiyatlaridan qat’iy nazar, barcha bolalarni ta’lim jarayoni va ijtimoiy moslashuvga jalb qilish jarayoni. Hozirgi kunda ko‘plab rivojlangan mamlakatlarning inklyuziv ta’lim sohasida erishgan yutuqlari, hamda amaliy ishlari haqida maqolalar yoritilmoqda. Yosh bolalar rivojidagi jismoniy va ruhiy nuqsonlarning turlariga va zaifliklarning qay darajadaligini inobatga olib turli ko‘rilayotgan amaliy choralar ularning integratsiyalanish va jismoniy tiklanishi uchun muhim omil bo‘lmoqda.

Imkoniyati cheklangan o‘quvchilarni o‘qitish va rivojlantirishga yondashuvlarni o‘zgartirish zamonaviy ijtimoiy-iqtisodiy sharoitda ijtimoiy moslashuvchan xulq-atvor ko‘nikmalariga ega bo‘lgan shaxsni ijtimoiylashtirishga qaratilgan. Ushbu muammoni hal qilish usullaridan biri inklyuziv ta’lim bo‘lib, u teng huquqlar, erkinlik, jismoniy yoki boshqa qobiliyatlaridan qat’iy nazar har qanday bola uchun mos ta’lim yo‘nalishini tanlash imkoniyatini beradi. O‘quv jarayoni bilan bog‘liq masalalarni ta’lim muassasasi mutaxassislari, psixolog, nutq terapevti va boshqalar hal qiladi. [4]

Ma’lumki, bolaning shaxs sifatida rivojlanishiga, uning ijtimoiylashuviga xizmat qiladigan asosiy oila va oiladagi shaxslararo munosabatlardir. Shu bois bola tarbiyasi va ta’limi samaradorligi to‘g‘ridan-to‘g‘ri ota-onalarning ijtimoiy-psixologik moslashuvi darajasi bilan belgilanadi, bu ularning o‘z farzandlari rivojlanishining o‘ziga xos xususiyatlari, aqliy rivojlanish sifatining asosiy xususiyatlari va ularning yosh me’yorlariga muvofiqligi va hissiy-ijobiy ijtimoiy roli hisoblanadi.

Imkoniyati cheklangan bolaning oilada paydo bo‘lishi har doim barcha oila a’zolari uchun og‘ir psixologik stressdir. Ko‘pincha, oilaviy munosabatlar zaiflashadi, kasal bola uchun doimiy tashvish, chalkashlik hissi, ruhiy tushkunlik oilaning buzilishiga sabab bo‘ladi va faqatgina kichik foizlarda oila birlashadi.

Imkoniyati cheklangan bolaga ega bo‘lish oiladagi boshqa bolalarga salbiy ta’sir qiladi. Ularga kam e‘tibor qaratiladi, madaniy hordiq chiqarish imkoniyatlari kamayadi, ular yomonroq o‘qishadi va ota-onalarning nazorati tufayli kasal bo‘lib

qolish ehtimoli ko‘proq. Imkoniyati cheklangan bolaning rivojlanishi ko‘p jihatdan oilaviy farovonlikka, uning jismoniy va ma‘naviy rivojlanishida ota-onalarning ishtirokiga va turli xil ta‘lim ta‘siriga bog‘liq. Oddiy sharoitlarda bola harakatchanligi, ko‘ngil ochishi va hokazolar tufayli juda ko‘p sonli ogohlantiruvchi manbadir. Nogiron bola ham o‘qituvchisi uchun tugallanmaydigan manba bo‘lib, faqat ularning sifati birinchi holatga qaraganda butunlay boshqacha. Imkoniyati cheklangan bola ko‘proq mexanik ishni, bir xil parvarish va nazoratni talab qiladi va boladan javob, quvonchli qoniqish juda kam, bu bir tomonlama charchoqqa, hatto charchashga olib keladi. Biz oilada majburiyatlarni bo‘lishishga harakat qilishimiz, natija esa bunday bolalar jamiyatda o‘z o‘rinlarini topishlari kerak.

Bu kabi bolalar noqulay sharoitlardan bezovtalanadigan atrofdagilarning, ayniqsa, qo‘shnilarning salbiy munosabatini boshdan kechirmoqda (xotirjamlik, sukunatning buzilishi, ayniqsa, aqliy zaifligi bo‘lgan nogiron bola yoki uning xatti-harakatlari bolaning atrof-muhitining sog‘lig‘iga salbiy ta‘sir ko‘rsatsa). Atrofdagi odamlar ko‘pincha muloqotdan qochishadi va nogiron bolalar deyarli to‘laqonli ijtimoiy aloqalar, ayniqsa, sog‘lom tengdoshlari bilan yetarlicha aloqa doirasiga ega emaslar. Jamiyat har doim ham bunday oilalarning muammolarini to‘g‘ri tushunmaydi va ularning ozgina qismi boshqalarning qo‘llab-quvvatlashini his qiladi. Shu munosabat bilan, ota-onalar nogiron bolalarni teatr, kino, ko‘ngilochar va hokazolarga olib bormaydilar, shu bilan ularni tug‘ilishidan boshlab jamiyatdan butunlay ajralib qolishlariga yo‘l qo‘yadilar. Shunga o‘xshash muammolarga duch kelgan ota-onalar bir-biri bilan aloqa o‘rnatmoqdalar.

Ota-onalar o‘z farzandlarini tarbiyalashga harakat qilishadi, uning asabiylashuvidan, egosentrizmdan, ijtimoiy va aqliy infantilizmdan qochib, unga tegishli mashg‘ulotlar, keyingi ish uchun kasbga yo‘naltirish berishadi. Bu ota-onalarning pedagogik, psixologik, tibbiy bilimlarining mavjudligiga bog‘liq, chunki bolaning moyilligini, uning nuqsoniga munosabatini, boshqalarning munosabatiga bo‘lgan munosabatini aniqlash va baholash, unga ijtimoiy moslashishda yordam berish, o‘zini o‘zi anglashni maksimal darajaga ko‘tarish uchun maxsus bilim kerak.

Imkoniyati cheklangan bolalarni tarbiyalayotgan oilalar bilan ishlashning muhim yo‘nalishi – ota-onalarning o‘z ustida doimiy ravishda izlanishidir. Hozirgi kunda internet yaxshi rivojlangan paytda google, instagramm va telegram ijtimoiy tarmoqlarida ota-onalar uchun maxsus yo‘riqnomalar, videodarslar va ko‘rsatmalar aks etgan ma‘lumotlarni toppish unchalik ham muammo bo‘lmay qoldi. Shu sababli uyda nogiron farzandi bor ota-onalar ushbu bunday keng imkoniyatlardan foydalanishlari muhim ahamiyatga.

Ota-onalarning vazifasi bolani tinchlantirish, uning tashvishlarini yengillashtirish, oilada optimizm muhitini yaratishdir. Oilalar inklyuziv maktablarni tanlaydilar, shunda ularning farzandlari odatda rivojlanayotgan tengdoshlari bilan o‘zaro munosabatlarini

kengaytirishi hamda boshqa ota-onalar va o'qituvchilar bilan bog'lanish imkoniyatini yaratishi mumkin. Imkoniyati cheklangan bolani tarbiyalashda oilaning sa'y-harakatlari uchun maktab o'qituvchilari tomonidan berilgan yuqori ijobiy baho oila va maktab o'rtasidagi samarali hamkorlik mexanizmlarini ishlab chiqishga xizmat qiladi. Buning uchun, avvalo, hissiy aloqa, ishonch, hurmat va qabul, ota-onalarning ko'magi va ularning fikrlarini ko'rib chiqish kerak.

Oila bilan maslahat, profilaktika va tarbiyaviy ishlar hamkorlik g'oyasiga asoslanadi, uning ta'lim qobiliyatini oshiradi, ota-ona va bola o'rtasida uyg'un munosabatlarni o'rnatadi. Ushbu ishning maqsadi ota-onalarning ta'lim jarayonida oilaning roliga bo'lgan psixologik munosabatlarini o'zgartirish; bola bilan munosabatlar uslubini o'zgartirish; oilaning pedagogik imkoniyatlaridan kengroq foydalanish. Bundan tashqari bugungi kunda turli xil jamoat birlashmalari bor, ularda mutaxassislar tomonidan turli xil trening va seminarlar o'tkazilib, ota-onalarga ijtimoiy va qonuniy yordam ko'rsatiladi.

Oila bilan ishlashning asosiy maqsadi-barcha oila a'zolarining (jismoniy, ijtimoiy, ma'naviy, axloqiy, intellektual) shaxsiy rivojlanishi uchun qulay shart-sharoitlar yaratish, har tomonlama ijtimoiy va psixologik yordam ko'rsatish, shuningdek, bola va uning atrofini turli xil omillarning shaxsiy rivojlanishiga salbiy ta'siridan himoya qilish.

Ma'lumotlarga ko'ra, Jahon Sog'liqni saqlash tashkiloti ma'lumotlariga ko'ra, har yili dunyoda tug'ma va irsiy kasalliklarga chalingan 50 000 bolalari tug'ilib, keyinchalik "nogiron bola" maqomini oladi. Va amalga oshirilgan sa'y-harakatlarga va tibbiyotning sezilarli taraqqiyotiga qaramasdan, nogiron kishilar soni asta-sekin, ammo barqaror o'sib bormoqda. Misol uchun, maxsus ta'limga muhtoj bo'lgan bolalar har yili 3-5% ga ko'payadi. Ular asosan tug'ma bolalar patologiya: miya falaj, ko'rlik, karlik, aqliy zaiflik va boshqalar dunyoda tug'ilgan nogiron bolalardir.

Shunday qilib, imkoniyati cheklangan farzandi bor ota-onalar psixolog tavsiyalariga ko'ra qo'yidagi amallarni amalga oshirish kerak:

1. Farzandingizni hech qachon shunday tug'ilgani uchun unga achinmang. Undan mehringizni ayamang, uni boricha qabul qiling va nuqsonlarini yuziga solmang.

2. Bolaning fikrini eshiting unga yengil uy ishlarini qilish uchun topshiriqlar bering, uning mustaqil fikrlashiga qo'yib bering.

3. Farzandingiz uchun o'rnak bo'lishga harakat qiling, o'z tashqi qiyofangizga e'tiborli bo'ling, shunday farzandingiz borligidan afsuslanmang sababi bu unga ta'sir ko'rsatadi.

4. Uning xohish-istaklari va qiziqishlari bilan doimiy ravishda qiziqib boring.

5. Farzandingiz bilan juda ko'p muloqot qiling, shu narsani yodda tuting hech qanday televizor yoki telefon ham sizni o'rningizni bosa olmaydi.

6. Mutaxassislardan doimo maslahat olib turing, seminar va treninglarda ishtirok eting.

7. Farzandingizni urushmang, xató ish qilsa ham yaxshi gap bilan tushuntiring, u bilan do'stona munosabatda bo'ling.

8. Ko'chada shunday farzandingiz borligidan uyalmang, bu bolaning ruhiyatiga juda yomon ta'sir ko'rsatishini doimo yodda tuting.

Adabiyotlar ro'yxati:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 13.10.2020 yildagi PQ-4860-son "Alohida ta'lim ehtiyojlari bo'lgan bolalarga ta'lim-tarbiya berish tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'sida" qarori va 2020 — 2025 yillarda xalq ta'limi tizimida inklyuziv ta'limni rivojlantirish konsepsiyasi. <https://lex.uz/docs/5044711>

3. O'zbekiston Respublikasi Prezidentimiz BMT ning "Inson huquqlari" bo'yicha kengashi 46-sessiyasidagi nutqi. Yangi O'zbekiston rasmiy sayti. <https://yuz.uz/>

4. "Inklyuziv ta'limning dolzarb masalalari: muammo va ularning yechimlari" mavzusidagi xalqaro ilmiy-amaliy konferensiya materiallari to'plami. Toshkent shahri. 2021 yil 26 mart, 335 bet.

5. Хурвалиева Т.Л. Maktabgacha ta'limda art-texnologiyalardan foydalanish. //Mug'allim hám yzluksiz bilimlendirio' ilimiy-metodikalyq jurnali.Nukus.2023,№1/1. P. 185-189.

6.Хурвалиева Т.Л. Maktabgacha yoshdagi bolalarning emotsional rivojlanish xususiyatlari. //Mug'allim hám yzluksiz bilimlendirio' ilimiy-metodikalyq jurnali.Nukus.2023,№5/2. P. 311-315.